

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN TÜRK İLETİŞİM TARİHİNE KATKILARI

Raci Taşcıoğlu*

CONTRIBUTIONS OF HILMI ZIYA ULKEN TO THE TURKISH COMMUNICATION HISTORY

Özet:

Türk düşün tarihinde önemli bir entelektüel olan H. Ziya Ülken'in, henüz iletişim eğitiminin ve araştırmalarının önem kazanmadığı bir dönemde bu alanla doğrudan ilgili çalışmaları söz konusudur. Bu çalışmada, Ülken'in bu çalışmaları ile alanla doğrudan ilgisi olmayan sosyoloji, psikoloji ve felsefe alanlarındaki kimi eserleri incelenerek, Türk iletişim tarihine yaptığı katkılar irdelenmektedir. Çalışmada Ülken'in, ülkemizde matbaacılığın, gazeteciliğin ve dergiciliğin gelişmesi konularında -günümüzde değeri daha çok anlaşılacak- önemli katkılar sağladığı görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Hilmi Ziya Ülken, Türk iletişim tarihi, matbaacılık, gazetecilik, dergicilik.

Abstract:

Hilmi Ziya Ulken who is as an intellectual in the Turkish thought history has got works which are directly relevant with science of communication when the importance of communication education and research are not yet in a period. In this study, with these works and some works of in the sociology, psychology and philosophy fields which are not related directly with science of communication of Ulken are examined to explore the contribution to the Turkish communication history. As can be seen Ulken has made significant contributions to the development of typography, journalism and magazine issues in our country which value will be much better understood today.

Key Words: Hilmi Ziya Ulken, The Turkish communication history, typography, journalism, magazine.

* Dr., Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, tascio@atauni.edu.tr.

GİRİŞ

Türkiye’de iletişim incelemelerinin çok sonralara ertelenmesinin en önemli nedeni, eğitim ve araştırma kurumlarının kurulmasının gecikmesi olmuştur (Alemdar ve Erdoğan, 1998: 7). İletişim eğitimi 1960’ların sonuna doğru önem kazanırken, iletişim araştırmalarına yönelik 1970’li yıllar ile birlikte başlamış, 1980’li ve 1990’lı yıllar özgün iletişim araştırmalarının yapılmasını beraberinde getirmiştir (Tokgöz, 2000; Tokgöz, 2003). Ortaya konan çalışma ve araştırmalarla doğrudan katkı sağlanarak iletişim olgusu ve bilimi gelişme göstermiştir.

İletişim eğitimi öncesi dönemde de -az olmakla birlikte- bu alana katkılar söz konusudur. Bu katkılar, Batı’da olduğu gibi benzer bir özellik göstermiş ve felsefe, siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji, tarih, sosyal antropoloji gibi birçok bilim alanındaki dolaylı çalışma ve araştırmalar bağlamında sınırlı kalmıştır.

¹ Basın konulu makalelerinde, önce haber-fikir yayma ve iletme sanatının tarihini, bu sanatın icrasında kullanılan araçları, ardından ise devletin bu faaliyetlere getirdiği yasal çerçeveyi anlatmaktadır. Basın tarihi konusunda olayların gelişimine kronolojik bir sırayla göz atarken, dünyanın bazı ülkelerindeki (İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Hollanda gibi) gelişmelerden de bahsetmekte ve basın hareketlerinin ülkemizdeki serüvenini kullanılan araçlar ve devletin getirdiği yasalar çerçevesinde ele almaktadır. Gazete, gazeteci ve gazetecilik kavramlarına da değinen Ülken, beş kısımdan oluşan makalelerinde şu çalışmalara yer vermektedir: “Birinci kısımda ilk ve ortaçağ boyunca gazetenin ve gazetecilik mesleğinin takip ettiği safhalar; ikinci kısımda mekanik baskıcılık sanatının doğuşu ve ilk faaliyetleri; üçüncü kısımda gazeteciliğin emekleme dönemleri (16.-18. yüzyıl arası); dördüncü kısımda 1789 Fransız İhtilali ile milliyetçilik hareketlerinin tüm Avrupa kıtasında yaygınlaştığı 1848 arasındaki basın-yayın tarihi; beşinci kısımda ise Türkiye’de baskıcılık sanatının yerleşmesi (Türk matbaasının kuruluşu) hadisesinden başlayarak 1950’li yıllara kadar basın konusunda meydana gelen değişimler” (1954b: 301-302).

Yine, bu dönemde iletişim alanıyla doğrudan ilgili çalışmalar da yapılmıştır.

Bu makale kapsamında, Türk düşün tarihinde önemli bir entellektüel olan ve bu dönemde iletişim alanıyla doğrudan ilgili makaleler kaleme alan H. Ziya Ülken konu edilmektedir. *Siyasi İlimler Mecmuası*’ndaki “Basın Tarihi Tetkikleri” isimli bölümde kaleme aldığı ve dizi halinde yayınlanan basın konulu makaleleri (1954-55)¹ ile *Türk Düşünce Dergisi*’nde yayınlanan “Türk Düşüncesi ve Dergilerimiz” (1954a) isimli makalesi doğrudan ilgili çalışmalar kapsamında ve ayrıca, dolaylı ilgili olan sosyoloji, felsefe, tarih, psikoloji gibi alanlardaki kimi eserleri incelenerek, iletişim tarihi bağlamındaki katkıları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Ülken’in, Türkiye’de matbaacılığın, gazeteciliğin ve dergiciliğin gelişmesi konularına -iletişimin dahi adından bahsedilmeyen bir dönemde- kafa yorduğu görülmektedir. Bu yönüyle çalışma, Ülken’in Türk iletişim tarihine yaptığı katkıları literatüre kazandırması bakımından önemlidir. Çünkü Ülken, gelişmenin arka planına ışık tutarak karanlıkta kalan kimi noktaları aydınlatmaktadır. Ayrıca, iletişim tarihi ekseninde günümüzde bile hala tartışmalı olan kimi hususlarda (matbaacılık gibi) düşüncelerini dile getirerek, bu konulara netlik kazandırmaya çalışmaktadır. Çalışmanın altbaşlıklarında, Ülken’in Türkiye’de matbaacılığın, gazeteciliğin ve dergiciliğin gelişimi konularındaki katkıları detaylı olarak ele alınmaktadır.

1. TÜRKİYE’DE MATBAACILIĞIN GELİŞİMİ²

Türkiye’de matbaacılığın gelişimi günümüzde çok tartışılan bir konu olma özelliğini sürdürmektedir. En çok üzerinde durulan husus, matbaacılığın -Avrupa’ya göre- Osmanlı’ya geç girişinin sebepleri ve azınlıkların girişimiyle başlamış olmasıdır.³ Ülken, *Modern Basın* (1955a) başlıklı makalesinde ‘Türkiye’ye matbaanın girişi’ alt başlığında, ülkemizde matbaacılık hareketinin azınlıklar tarafından başlatıldığını söylemekte ve dola-

yısıyla öncelikle azınlıklara ait matbaacılık hareketlerine değinmektedir. “İspanya’da ülkemize göç eden Yahudiler arasında matbaacılık bilenler, 1493-94 yıllarında İstanbul’da matbaa kurmuşlardır. Sivaslı Apkar adında bir Ermeni İtalya’da matbaacılık öğrendikten sonra oradan getirdiği alet ve edevatla 1567 yılında İstanbul’da Kumkapı’da ilk Ermeni matbaayı ve yine Nikodemos Metaksas adında bir rahip İngiltere’den getirdiği alet ve edevatla 1627 yılında İstanbul’da ilk Rum matbaayı kurmuştur.”

⁷ Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (1935) isimli eserinde matbaanın icadı hususuna değinirken, bazı teknik icatların Avrupalılarca bulunduğu bilmesine karşın, bunların hakikatte çok eski zamanlardan geldiğini ve Şarktan Garba geçtiğini ileri sürmekte ve bu akıbeta uğrayan teknikler arasında kâğıt ve matbaayı da saymaktadır. Kâğıdın ilk olarak Türkler ve Çinliler arasında kullanıldığını ve ipekten yapılan bu kâğıtların daha sonraları Mekke’de pamuktan yapıldığını iddia etmektedir. “14. asırda kâğıdın Avrupa’ya girmesi neşriyatı birdenbire kolaylaştırırken, matbaa bir nevi iptidai litoğrafya halinde ilk önce Çinliler tarafından kullanılmıştır. Türkler vasıtası ile Araplara geçtikten sonra bir parça tekâmül ederken, Garplılar parçalara bölünmemiş tahtadan oyulmuş matbaayı Endülüs’ten öğrenmişler ve Gutenberg zamanında yalnızca harfler ayrı ayrı oyulmaya başlamıştır”.

Başka bir eserinde ise, matbaanın ilk olarak yine Çinlilerde Peshing adlı bir demirci tarafından kitap basmak için hazırlandığını söylerken, II. Türk Tarihi Kongresi zabıtlarına göre Prof. Th. Bossert’in, “9. yüzyılda Uygurların yüksek bir kültüre sahip olduklarını ve baskıcılık sanatında bir hayli gelişme gösterdiklerini” belirtmektedir. Ayrıca, 19. yüzyılın sonlarında Çin’de bulunan bir mağarada Uygurlara ait el yazılarıyla matbaa harfler bulunduğu ve buna göre, “Çinlilerin Uygurlardan öğrendikleri *krilografi* denilen tahta harfleri maden olarak imal etmeye başladıklarını” iddia etmektedir. Uygurların mirasçısı olan Moğolların ise 1241’de Almanya’yı istila ederken beraberlerinde matbu kitaplar getirdiklerini, böylece, matbaanın Gutenberg’den iki yüzyıl önce Moğollar tarafından Avrupa’ya getirildiğini ve Almanların tahta kalıplarla baskı usulünü Moğollardan öğrendiklerini (1954b: 310) ileri sürmektedir.

Bu makalede ilk Türk matbaası konusuna da değinmektedir. “III. Ahmet döneminde Paris sefiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi ve oğlu Sedaret Mektubi memurlarından Sait Efendi Paris’te buldukları zaman zarfında, özellikle Sait Efendi matbaaya ilgi göstermiş ve ülkeye dönüşünde, Damat İbrahim Paşanın nezaretinde, Dergah-ı Ali müteferrikalarından Macar dönmesi tercüman İbrahim Efendi ile matbaa kurma teşebbüsünde bulunmuştur.” Bu kişilerin, bilinmeyen Türkçe eserleri ve yurtdışında basılıp ülkemizde satışı yapılan Türkçe ve Arapça eserleri basmak ve o zamana kadar müsait görülmeyen ortamı hazırlamak, zemini yoklamak ve uygun ise teşebbüse geçmek amacıyla matbaayı kurma girişiminde bulduklarını ifade etmektedir. “Zaman içerisinde bu girişimin tereddüt ve hatta aleyhtarlık uyandırdığını ve bu durumun, girişim açısından tehlike oluşturduğunu sezen Müteferrika İbrahim Efendi, Sadrazama bir dilekçe sunarak Arap harfleriyle Türkçe eser basımı için Şeyhülislamdan fetva çıkartılmasını istemiştir. Bunun üzerine, dini açıdan matbaanın kurulmasına mahzur bulunmadığına dair beklenen fetva Şeyhülislamdan alınmış ve sonrasında, Sait Efendi ile Müteferrika İbrahim Efendi aralarındaki ilişkiyi ticari bir ortaklığa dönüştürdüklerine dair bir mukavele imzalamışlardır.”

Böylece, ilk Türk matbaası -yaklaşık olarak

³ Ülken, Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde matbaa vasıtasıyla Türkçe eserlerin ilk basılış tarihinin İhsan Sungu’ya göre 31 Ocak 1729 olduğunu, yine Karl Faulmann’a göre, Arap harfleriyle ilk kitabın İtalya’da Fano kasabasında 1514 yılında basıldığını söylemektedir. “Arap harfleriyle kitap basımının Osmanlı’dan önce Avrupa’da başlaması, kitap ticareti arzusundan ve Hıristiyan dünyasının Ortadoğu bölgesi üzerinde nüfuz kurma hevesinden kaynaklanmıştır.” Müslüman ülkelerin ise bu kitapları alma hususunda ürkek davrandıklarını ve bu ürkekliğin sebebinin, Kur’an ve diğer dini kitapların bu şekilde basılmasını arzu etmeme ve matbaacılık yayıldığı takdirde kitap kopya ederek geçinen kişilerin işsiz kalacaklarından duyulan endişe olduğunu vurgulamaktadır (1955a: 408).

Avrupa'dan üç yüzyıl sonra- 1726 yılının sonbaharında, bir rivayete göre 1727 yılının başlarında faaliyete geçmiştir. Matbaanın kurulmasını kendilerine rakip gören hattatlar ise, kitap kopya etmekte kullandıkları hokkaları, divitleri, kamyş kalemleri ve kalemtraşları bir tabuta koyarak kazançlarına dokunan matbaayı protesto etmişlerdir. Ülken bu protestoların, başta padişah olmak üzere bütün devlet ricalı tarafından korunan matbaanın faaliyetine engel olmadığını (1955a: 414) ve dolayısıyla, bu matbaanın 1727 ile 1747 yılları arasında ilk yayınlarını yaptığını belirtmektedir. “Matbaa Batı kültürünün yeni zihniyetini getiren eserleri yayınlayacak yerde bütün kurumları ile donmuş bir halde duran ve yenileşme bakımından hiçbir kımıldama eseri göstermeyen skolastik eğitim sisteminin eski eserlerini basmakla işi girişmiştir. Örneğin bunlar arasında, *Van Kulu Lugatı*, *İbn-i Arabşah Tarihi*, Aristo-Gazali fikirlerinin bir çeşit özetinden ibaret *Usulu-l Hikem-fi Nizam il-Alem* bulunmaktadır” (1966a: 16-17). Matbaada basılan eserlerin seçiminde Müteferrika özellikle hassas davranmıştır. Bu eserlerin özelliği şu şekilde özetlenebilir: “Halkı tahrik etmemek için uzaktan yakından dinle alakası olmayan, hacimleri itibariyle hattatların el yazması suretiyle çoğaltmaktan kaçındıkları, halk, bilim adamları ve meslek adamları tarafından okunan, ilmi değeri olan ve birçoğu basıldıktan sonra yabancı dillere çevrilen eserlerdir” (1955a: 415).

Devlet makamları nezdinde nüfuzlu ve itibarlı olan, dolayısıyla, siyasi desteği kolayca sağlayan Sait Efendinin matbaanın kurulmasındaki rolünün büyük olduğunu, fakat, yetişme tarzı ve mevkisi itibariyle bu sanata fiilen hizmet edemediğini ileri sürmektedir. “Sait Efendi, 1732 yılında Müteferrika ile olan ortaklıklarını sona erdirmiş ve bu tarihten sonra yalnız başına matbaayı idare etmeye başlayan İbrahim Efendi esasen başlangıçtan beri bu işin hakiki sahibi olmuştur” (1955b: 75). Müteferrika'dan sonra ise matbaayı kalfası Kadı İbrahim Efendi idare etmeye başlamıştır. Bu dönemle birlikte matbaa, I. Abdülhamit zama-

nında çok az çalışmış, hatta bir dönem tamamen ihmal edilmiş ve 1782 yılında ise özelleştirilmiştir (1966a: 17). Bu süreçte matbaada eski düşünce sistemiyle ilgili eserler yanında, yenileşme hareketleri içinde ağırlıkla yer alan ordu ile ilgili düzenlemeler çerçevesinde *Fenn-i Harb* ve *Fenn-i Muhasara* gibi batı dillerinden çevrilmiş eserler de basılmıştır.⁴

Müteferrika'yu Takip Edenler (1955c) başlıklı makalede, Sait Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın kurdukları matbaanın 66 yıl çalıştığını, bu matbaanın gerek faaliyette bulunduğu gerekse faaliyetine son verdiği tarihi takip eden dönemlerde, Anadolu'da Türkçe eser basan matbaaların mevcut olduğunu belirtmektedir. Bu matbaalardan, Sefaret Matbaası, Mühendishane Matbaası ve Üsküdar Matbaası ile bunların bastıkları eserlerden detaylı olarak bahsetmektedir. Fransız Sefareti Matbaası hakkında söyledikleri, dikkat çekmekle birlikte yabancıların matbaacılık konusuna niçin önem verdikleri konusunda da önemli bir ipucudur. Şöyle ki, İbrahim Müteferrika'nın vefatı ile Fransızların matbaasına alıcı olduğunu söyleyen Ülken'e göre, “Fransızlar, öteden beri Anadolu'da kültür nüfuzu kurmayı arzulamış ve bu maksadı gerçekleştirebilmek için Türkçe yayın yapacak bir matbaayı işletmek istemişlerdir”. Bu emeli, Türkiye'de Fransız Sefiri olan Choiseul le Gauffier gerçekleştiren, 13 Ağustos 1794'de kurulan Sefaret Matbaası'nda genellikle Türkçe askeri öğretime ait ders kitapları basılmıştır. Bu kitaplardan, *Usul-ül Maariffi tertib-ül Ordu* ve *Usul-ül Maariffi veçh-i tasnif-i sefain-i Donanma* askeri öğretimle ilgili iken, *Elements de la langue Turque* Türkiye'de çalışan Fransızlara Türkçe öğretim gayesi gütmüştür.

Yenileşme hareketleri ile birlikte askeri fen öğretiminin düzenlenmesi için büyük gayret gösterilmiştir. Bu amaçla, Hasköy'de yeniden

⁴ Ülken, İlk Türk Matbaasının Eserleri başlıklı makalesinde bu matbaada basılan eserlerle ilgili bilgilere ayrıntılı bir şekilde yer vermektedir (1955b: 75-84).

faaliyete geçen ve tam manasıyla resmi bir irfan müessesesi haline gelen Mühendishane'den (1795) sonra, ders kitabı ihtiyacını karşılamak için ikinci bir basımevi kurulmuş (1796) ve matbaayı mühendishanenin hocalarından Abdurrahman Efendi idare etmiştir. Matbaada, Türkçe olarak iki renkle basılan ilk eser *Bürhan-ı Katı Tercümesi*, İstanbul içme suları ile ilgili *Mihah-ül Miyah*, *Tuhfe-i Vehbi* ve Mehmet Raif Efendinin Türkleri yabancılara tanıtmak amacıyla Fransızca yazdığı *Tableau des nouveaux reglement de l'Empire Ottoman* gibi eserler neşredilmiştir.⁵

Üsküdar Matbaası'nın Müteferrika Matbaası çalısır durumda iken devlet tarafından Üsküdar'da inşa ettirilen yeni bir binada, yeni harf ve aletler konularak kurulduğunu ve bu müesseseye 'Dar-ü-t Tıbaa' isminin verildiğini ifade etmektedir. Bu matbaada basılan eserler arasında, *Van Kulu Lügati*'nin ikinci cildi, Mahmut Raif Efendinin bir coğrafya kitabı, *Bir Köy* adlı risale bulunmaktadır. Matbaa, II. Mahmut döneminde Beyazıt'a taşınırken, buraya yakın bir yerde Takvimhane-i Amire müessesesi kurulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde iki müessesenin birleştirilmesiyle Devlet Matbaası diye anılan kurum ortaya çıkmıştır.⁶

Yenileşme hareketleri neticesinde pratiğe ve teoriğe yönelik açılan modern öğretim kurumları ile birlikte basımevlerinin de çoğaldığını ve bu basımevlerinde ilmi birçok eserin basıldığını belirtmektedir. Örneğin, 1851 yılında Tıbbiye Okulunun ilmi dergisi olan Tıbbi Vekayi Gazetesi aylık ve taşbasma olarak yayınlanmaya başlarken, tıbbiyelileri bir çatı altında toplamayı amaçlayan ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ismiyle kurulan derneğin ilk çalışmalarından biri tıp sözlüğü hazırlanması ve basılması olmuştur. Yine bu dönemde matbaada ilmi eserler yanında gazete neşriyatı

da başlamış ve Üsküdar Matbaası'nda ilk defa Takvim-i Vekayi gazetesi basılmıştır. Ayrıca, ücretli kitap basımı yaygınlaşırken, ücretli baskı işinin kar getirdiği görülmüş ve bu doğrultuda, İstanbul'da ağırlıkla azınlıkların sahip olduğu ve işlettiği matbaacılık özel bir teşebbüs haline gelmiştir (1966a: 23-25). Özel matbaacılığın yaygınlaştığı bu dönemde devlet matbaalarıyla ilgili de ilginç bir gelişme söz konusu olmuştur. Devlet matbaalarında (Takvimhane-i Amire, Mühendishane ve Üsküdar) yalnızca resmi yayınlar basılırken, bir eserin basılabilmesi için yeterli sayıda müşterisinin bulunması ve bunların isimlerinin deftere kaydı gerekli şart olarak kabul edilmiştir. "Sarayın emir ve müsaadesi ile basılanlar bu usulün dışında kalırken, matbaa masrafını ve receklere usulü dairesinde resmen basım müsaadesi alınması şartıyla kitap bastırma imkanı verilmiş ve böylece, artık matbaada miri malı kitaplar yanında sahaf (esnaf) malı kitaplar da basılmaya başlanmıştır" (1955g: 319). Diğer bir ifadeyle, bu müsaade ile birlikte devlet matbaaları piyasaya açık hale getirilmiştir.

2. TÜRKİYE'DE GAZETECİLİĞİN GELİŞİMİ⁷

Ülken, Tanzimat ile birlikte batılılaşma hareketinin öncelikle derece derece bir kısım aydınlar tarafından benimsendiğini ve daha sonra topluma aktarıldığını söylemektedir. Bu yenileşme hareketinin toplumun benimsediği sosyal bir hareket olmasında sokağın önemli rol oynadığını ve bu rolün, gazetenin halkın

⁵ Mühendishane'de basılan eserlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: (1966a: 18-19; 1955c: 113-114).

⁶ Üsküdar Matbaası ve burada basılan eserlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: (1955c: 114)..

⁷ Ülken, resmi arşivler incelendiğinde bizde erken dönem gazetecilik bağlamında sayılabilecek bazı uygulamaların olduğunu ileri sürmektedir. "Sai ve tatar denilen postacılar çeşitli haberleri ulaştırmak ve bazen de posta vazifesini görmek üzere muhtelif yerlere gönderilmişlerdir. Hatta bazı seferlere harp muhabiri denilebilecek kişiler katılmış ve bunlar o harplerle ilgili belgeler hazırlamışlardır (Nusretname, Muhaçname gibi)". Yine, bazı Osmanlı ricalinin Avrupa'yla ilgili rağbet gören bazı haberleri satın aldıklarını söylemektedir (1954b: 309)..

sesi haline gelmesiyle ortaya çıktığını ileri sürmektedir. “Tanzimat ile kuvvet Divan-ı Hümayun’dan Bab-ı Ali’ye geçmiş ve bu geçişte fikir gazeteleri önemli rol oynamıştır. Böylece, üçüncü bir kuvvet yani sokak belirmiş ve Fransız İhtilalinde Tiers Etat’ın oynadığı büyük rolü, acemi bir aktör gibi bu kuvvet üzerine almıştır” (1942: 31). Kamuoyu oluşturma ve kanaat önderi olma bağlamında gazete ve gazeteciliğin çok önemli bir güç haline geldiğini açık bir şekilde ortaya koyan Ülken, özel bir teşebbüs olarak gazeteciliğin aynı zamanda sermayeye dayandığını da vurgulamaktadır. “İlk defa Takvim-i Vekayi’nin (1831-1843) hükümeti temsil ederek ortaya attığı gazetecilik, Tasvir-i Efkar’da (1861-1868) Şinasi’nin, Basiret’de Ali Hayreddin ve daha sonra İbret’te Namık Kemal’in ateşli yayınları ile halk sesini ifade yoluna girmiştir. Halkın sesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun batı ile temasından sonra azınlık tüccarlarının yanında gelişmeye başlayan Hayriye esnafına ve henüz daha başarı kazanmamış dar sermaye hareketlerine dayanmıştır” (1966a: 36-37). Bu dönemde gazeteler toplumsal, çevresel, iktisadi, milli konularda yaptıkları yayınlar ile halkın ve sokağın problemlerine değinmeye başlamışlar. Başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun büyük şehirlerinde başlayan sosyal hareketlilik ve bu hareketin yankısı mahiyetinde ortaya çıkan gazetenin etkileriyle birlikte toplumsal değişme meydana gelmiştir.

Gazeteciliğin ortaya çıkışına ve üstlendiği toplumsal role özel vurgu yapan Ülken, Türkiye’de gazeteciliğin gelişimi bağlamında ağırlıklı Osmanlı topraklarında azınlıkların yürüttüğü gazetecilik faaliyetlerinden ve ilk Türk gazetesi Takvim-i Vekayi’den, ayrıca, kısmen de Jöntürklerin Avrupa’daki gazetecilik çabalarından söz etmektedir.

Türk Gazeteciliği Doğuyor (1955d) başlıklı makalesinde yazar, ilk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi’nin neşredilmeye başlamasından önce, ülkemizde azınlıklara ait basın hareketlerinden ayrıntılı biçimde bahsetmektedir. Fransız Büyükelçiliği’nde bir matbaa kurul-

duktan (Sefaret Matbaası) sonra, Fransızlar maliyeti yüksek olan matbaaya gelir sağlamak için onbeş günde bir hem Fransız vatandaşlarına hem de Türk hükümetine yönelik olarak Fransa’dan gelen havadislerden 6-8 sayfalık gazete çıkarmaya başlamışlardır. Eylül-Ekim 1796’dan itibaren ise *Gazette Française de Constantinople* isimli bir gazete neşretmişler ve iki yıl kadar yayın hayatını sürdüren bu gazete dört sayfa olarak ayda bir yayınlanmıştır. Bir diğer azınlık gazetesi olan *Smyreen*’den bahsederken, gazeteciliğin ne denli önemli bir güç olduğunu ortaya koymaktadır. 1824 yılında İzmir’de yine Fransızlar tarafından yayınlanmaya başlayan ve ayda bir çıkan gazetenin, Türkiye aleyhine bir yayın izlemeye başlaması ile birlikte Hariciye Nazırının Fransız Sefareti aracılığıyla talimatı üzerine yayınına son verilmiştir. Yayın hayatına son verilirken gazete el değiştirmiş ve yeni sahibi gazetenin ismini *Le Spectateur Oriental* olarak değiştirip yayın hayatına devam etmiştir. Yeni sahibinin elinde gazete Yunan istiklal hareketi aleyhtarı, fakat, Türkiye yanlısı bir politika izlemiştir. Bu nedenle, gazete yönetimi Fransız ve İngiliz Hükümetleri ile ters düşmüş ve dolayısıyla, Fransa’nın İzmir Konsolosluğu’na yayınına son verilmiştir. Sonrasında, yeniden el değiştirerek Fransa Hükümetinin politikalarına uygun olarak yayın yapma sözü verilmiş, fakat, yeni yönetim de izlediği yayın politikası ile bu sözüne ters düşmüş ve daha sonra, gazete yeniden el değiştirmiştir. Bu son sahibinin elinde de gazete yine aynı yayın politikasını izleyerek yer yer Fransız Hükümeti ile ters düşmüş ve bunun üzerine yeniden kapatılmıştır.

Gazetenin sürekli olarak el değiştirmesi sürecinde dikkat çeken şudur; gazete hep İzmir’de varlıklı ve de tanınan azınlık tüccarlar tarafından satın alınırken, gazetenin okuyucu kitlesi ise yine hep ticaret ile uğraşan azınlıklardır. Belki de bundan ötürü, yani, ticari çıkarlar dolayısıyla gazete her sahibi döneminde Fransız Hükümetinin politikalarının aksi yönünde bir politika izlemiştir. Yine Ülken’e göre, gazetenin Türkiye yanlısı bir politika izlemesi ve

buna bağlı olarak hep Fransız Hükümeti tarafından susturulmasına karşın, Türk Hükümetinin bu konuda herhangi bir girişimde bulunmamasının temelinde kapitülasyonlar yatmaktadır.

Le Spectateur Oriental gazetesinin kapatılmasından sonra, son sahibi olan Alexandre Black 1828 yılının Ocak ayından itibaren *Courrier de Smyrne* isimli haftalık yeni bir Fransızca gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete, yine Türkiye lehinde bir yayın politikası izlerken, yabancı devletlere karşı biraz daha mutedil bir dil kullanmış ve 1829 yılının Haziran ayına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Sonrasında ise, II. Mahmut Black'ı İstanbul'a davet etmiş, Black bu daveti kabul ederek İstanbul'a yerleşmiş ve Bab-ı Ali'nin desteği ile İstanbul'da *Le Moniteur Ottoman* isimli bir gazete çıkarmıştır. Ülken bu gazetenin, "hem havadis, hem de resmi ve yarı resmi tebliğlerde bulunduğunu ve Osmanlı Hükümetinin siyasetini güttüğünü, fakat, Fransızca yayınlandığı için ilk Türk gazetesi olarak kabul edilemeyeceğini" iddia etmektedir.

İstanbul ve İzmir'de Fransızca olarak neşredilen bu gazetelerden başka, Anadolu sınırları dışında, örneğin, Mısır'da neşredilen bazı gazetelerden ise isim olarak bahsetmektedir. "1798 yılında art arda yayınlanan *Courrier d'Egypte*, *Decade Egyptienne* ve resmi mahiyeti olan *Journal Officiel* Fransız işgalinin sonlarına doğru birer birer kapanmıştır. Otuz yıla yakın bir süre gazetesiz geçilirken, 1828'de yarı Türkçe yarı Arapça *Vekay-i Mısriye* yayın hayatına başlamıştır." Yine Ülken, "bu gazetenin bağımsızlığını ilan eden Kavalalı Mehmet Ali Paşanın menfaatlerini temsil ettiğinden, Türkiye'de yayınlanan ve okunan bir Türk gazetesi olarak kabul edilemeyeceğini" ileri sürmektedir.

Türk Gazeteciliğinde Yabancı Bir Sıma (1955e) başlıklı makalesinde ise Ülken, önce İzmir'de ve sonrasında II. Mahmut'un daveti ile İstanbul'da basın hareketlerinde bulunan ve bu hareketlerinde Türkiye yanlısı bir politika izleyen Alexandre Black'ın ve ailesinin hayatını ele almaktadır. Ailesiyle birlikte

Fransa'dan Türkiye'ye göç eden ve İzmir'e yerleşen Black, hukukçu ve aynı zamanda İzmir'deki yabancı tüccarların ticaret mümessilidir. Çıkardığı gazetelerde Fransa, İngiltere ve Rusya aleyhine yayımlar yapmış, bu cesur hareketlerinden ötürü II. Mahmut tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Burada, Osmanlı Devleti desteğinde *Le Moniteur Ottoman*'ı çıkarmış ve 1836'da Fransa'yı ziyaret etmek üzere Türkiye'den ayrıldığında vapurda ölmüştür.

Kendisine II. Mahmut tarafından yüksek dereceyi ifade eden 'Nişan-ı İftihar' payesi verilmiş ve ölünce ailesine devlet yardımı yapılarak iki oğluna aylık bağlanmış ve eğitimleri için Fransa'ya gönderilmişlerdir. Oğullarından E. Black uzun yıllar Osmanlı'ya hizmet etmiştir (sırasıyla; "Liman Odası tercümanlığı, *Courrier de Constantiople* gazetesi muhabirliği, Paris'te Osmanlı Sefareti'nde ateşelik, Napoli'de Osmanlı Konsolosluğu, ABD'de ilk defa açılan Osmanlı Sefareti'nde sefirlik, Matbuat Müdürlüğü, Devlet Şurası azalığı, İstanbul Belediye teşkilatında Altıncı Daire Müdürlüğü, Bükreş Sefirliği, yeniden Belediye Müdürlüğü").

Ülken, *İlk Türk Gazetesi: Takvim-i Vekayi* (1955f) başlıklı makalede ilk Türkçe gazetesinin yayın hayatı serüvenini ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Gazete, Van Kulu Lugatı'ndan 102 yıl sonra 1 Kasım 1831 yılında yayınlamaya başlamıştır. Haftalık resmi bir gazete olarak başlangıçta resmi tebliğ ve haberler ile birlikte, iç ve dış olaylara dair haberler vermiş, sonrasında ise içeriği boşaltılmış ve bu nedenle, itibarı kalmamıştır. II. Mahmut döneminde en parlak devrini yaşayan gazete, padişahın ölümünden sonra yavan içeriğiyle gayri muntazam yayınlanan bir gazete haline gelmiştir. İlk zamanlarda medrese eğitilmiş çalışanlar tarafından çıkarıldığından ağıdalı bir dile sahip olmuş ve bu nedenle anlaşılmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Yeni kurulan Takvimhane-i Amire Matbaası'nda basılmaya başlanan gazetede iş bölümü yapılmıştır (yönetim, tashih, haber toplama gibi). Gazetenin Mukaddime isimli ilavesi de bulunurken, bu ilave

gazeteyi halka takdim etmek ve gazetenin faydası, lüzumu ve ehemmiyeti hakkında iza-hat vermek üzere kaleme alınmıştır.

Gazetenin resmi ve gayriresmi diye iki kısma ayrıldığını, resmi kısmında devlete ait haberlerin, gayriresmi kısmında ise çeşitli havadislerin, eğitim-öğretim, bilim, sanat ve ticaret ile ilgili haberlerin yer aldığı söylemektedir. İlk sayısının beş bin adet basılmış ve dağıtımı nazırlara, alimleri, İstanbul ve taşradaki askeri ve mülki erkana, memurlara, şehir ve kasaba eşrafına ve yabancı elçiliklere yapılmıştır.

Gazeteye biçimsel olarak bakıldığında sayfa numaralarının kullanılmadığı, bunun yerine bir önceki sayfanın son kelimesinin bir sonraki sayfanın başında yer aldığı görülmektedir. Yazım kuralları konusunda ise, sütun başlıklarının büyük harflerle ve metindeki yazıların ise hep aynı punto harfleriyle dizildiği, nokta ve virgül gibi yazı işaretlerinin kullanılmadığı göze çarpmaktadır. Eski harflerle dizgi yapmak Arap alfabesindeki zorluktan kaynaklanırken, bunun için 500-600 parça harfe ihtiyaç duyulmuştur. Buna rağmen, gazetenin basımında punto harfleri kullanmanın arzuya şayan olduğunu ve bu zorluğun, Şinasi'ye kadar uzandığını belirtmektedir. İslahatçı çalışması ile harfleri 100-120 çeşide indiren Şinasi'nin, bu çalışması ile "Türk gazeteciliğine sahife tanzimi (mise en page/mizanpaj/sayfa tasarımı) sanatını soktuğunu" iddia etmektedir.

Gazetede zaman içinde belirli bir düzenin oturtulmaya çalışılmış ve buna bağlı olarak haber çeşitliliği zamanla artırılmıştır. Bu süreçte gazetede yayınlanan bir ilanda gazetenin Arapça, Farsça, Rumca ve Ermenice yayınlanacağı duyurulmuş (bu ilana rağmen gazete Arapça, Rumca ve Ermenice yayınlanırken, Farsça yayınlanmamıştır) ve abone olmak isteyenlerin başvuruda bulunmaları istenmiştir. Ermenice adı *Liro-Kir* olan gazete, onbeş günde bir yayınlanmış ve uzun ömürlü olmayarak aynı yıl içinde kapanmıştır. Rumca adı *Otomanikos Minitor* olan gazete ise altı yıl yayın hayatını sürdürmüştür.

Ülken, günümüzde medya-iktidar arasında çı-

kara dayalı olarak ortaya çıkan ilişkiye benzer biçimde, o dönemde de padişah ile gazete yönetimi arasında bir yakınlığın oluştuğunu vurgulamakta ve padişah tarafından desteklenen gazetenin halka sevdirmesi, benimsetilmesi ve tirajının artırılması için hiçbir fedakarlıktan kaçınılmadığını belirtmektedir. Buna rağmen, Takvim-i Vekayi zaman zaman halktan rağbet görmüş, bazı haftalar yeteri kadar haber olmaması nedeniyle yayınlanamamıştır. O zamanlarda ise, 'varaka-i mahsusa' ismiyle ilaveler neşredilmiştir. Yine, gazetede ki kimi haber uygulamalarının sonraki dönemlerde yayınlanmaya başlayan gazetelere örnek olduğunu da iddia etmektedir. Örneğin; gazetenin 14. sayısında ilginç bir haber (Litvanya'da yaşamakta olan 168 yaşındaki bir adam ile 120 ve 97 yaşlarındaki iki oğlunun konu edildiği haber) yayınlanmıştır. Bu haber, "ileride uzun yıllar gazetelerimizin faydalanacakları bir yolu açmış, basının yasal ve idari baskılara maruz kaldığı dönemlerde gazeteler böyle garip ve nadir vakaları sık sık sütunlarına taşımaya adet haline getirmişlerdir".

Tanzimat'ta Takvim-i Vekayi (1955g) başlıklı makalede ise Ülken, Tanzimat ile birlikte gazetenin yaşadığı seyrile almaktadır. Bu tarihi olaydan sonra gazete Gülhane Hattı'nı içeren bir ilave ile birlikte yayınlanmış ve bir müddet muntazam bir şekilde basılmıştır. Ermenice, Arapça ve Rumca nüshaların yeniden basılması için de teşebbüse geçilmiştir (bunun üzerine Ermenice gazete uzun bir süre yeniden yayınlanmıştır). Zaman içerisinde yer yer makalelere ve risalelere yer verilirken, gazete içerik olarak zenginleşmeye başlamış ve dolayısıyla da, halkın gazeteye ilgisi giderek artmıştır.

Yine bu dönemde gazetede ki iç ve dış haberlerin biraz daha zenginleştiği dikkat çekmektedir. "Fransız gazetelerinde Tanzimat'a dair çıkan haberlerden bazıları nakil suretiyle yayınlanmıştır. Bu tarihlerde, Mısır meselesi çok hararetle bir safhada olduğundan mühim haberler çıktıkça, gazetenin neşri beklenmesizin bunlar Varaka-i Mahsusa ve Zeyil başlıkları altında, gazetenin ebadından küçük

boyda çıkan yapraklarda neşredilmiştir". Sadaret makamına gelen Reşit Paşa döneminde (1845) gazetede yeniden yapılanmaya gidilmiş ve bu yapılanma ile birlikte gazetesinin içeriği, iç ve dış haberler yanında yabancı basından fıkra, makale, haber tercümelemleri ve nakillere de yer verilmesiyle birlikte zengin bir hale getirilmiştir. Sonraları neşr düzeni yeniden bozulmaya yüz tutmuş ve zaman içinde yeniden zayıflayan içerik neticesinde, halkın ilgisi büsbütün kaybedilmiş ve kendisine rakip olan *Ceride-i Havadis* karşısında kuru ve tatsız bir görünüm kazanmıştır. Bu kötüye gidiş sürecinde tamamen resmi içeriği olan haber ve duyuruları yayınlar hale gelen gazetede, "tayin, terfi, nakil ve tevcih gibi resmi haberler dışında, zabıta ve yangın havadislerinden başka bir şeye rastlanmamıştır".

Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (1966a: 59-88) isimli eserinde ise Jöntürklerin gazetecilik faaliyetlerini, *Ceride-i Havadis* gazetesini ve yine Tanzimat dönemi gazeteciliğini konu edinmektedir. Jöntürklerin hürriyetçi ve meşrutiyetçi Türk kuşağının fikirlerini beslemek için Londra'da *Muhbir* ve Namık Kemal önderliğinde *Hürriyet* gazetelerini yayınladıklarını belirterek, bu gazetelerin hayat hikâyelerini anlatmaktadır. Türkçe yayınlanan ikinci gazete *Ceride-i Havadis*'ten (1840) kısaca bahsetmektedir. "Aydınlanmanın çekingen, muhafazacı ve devlet sistemine bağlı bir düşünürü olan Münif Paşa, *Tercüman-ı Ahval* gazetesine rekabet için *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gazetesini çıkarmıştır." Tanzimat dönemi gazeteciliğini ele alırken, "Reşit Paşa yetiştirmelerinin Avrupa'dan getirdikleri gazeteciliğin çelimsiz ve sathi olmaktan ileri gidemediğini ve bu dönem gazeteciliğin, İstanbul'da çıkan *Courrier d'Orient* gibi yabancı veya azınlıkların çıkardığı Türkçe gazeteler yardımıyla ilerlediğini" söylemektedir.

3. TÜRKİYE'DE DERGİCİLİĞİN GELİŞİMİ⁸

Eserlerinde Türk dergiciliği konusuna da de-

ğinen Ülken, *Türk Düşüncesi Dergisi*'nde yayınlanan *Türk Düşüncesi ve Dergilerimiz* (1954a) isimli makalesinde, Türkiye'de dergiciliğin gelişimi bağlamında Türk dergiciliğinin tarihçesi ve ilk örnekleri, fen ve ilim dergileri ile edebi ve fikir dergilerinin mahiyeti, Türkçülük akımı ve dergileri gibi konulardan bahsetmektedir.

Ülken, Gabrile Tarde'den farklı olarak 'fikrin taklitle yayılarak toplumsallaşmasında' rol oynayan araçlara (kitap ve gazete) ilave dergiyi de saymaktadır. Çünkü, dergi sistemleşmekte olan bir fikri yaymaktadır. Dolayısıyla, Batı dünyasındaki gibi bizde de dergiciliğin sistemli fikirleri yaymak için ortaya çıktığını iddia etmektedir. "Bizde dergicilik garpçılık cereyanı ile başlamış ve garpçılığa karşı olarak gelişen irtica hareketlerde de kullanılmıştır." Dolayısıyla, garpçılık ve dergi kelimelerinin birbirine yakın görüldüğünü ve bu iki kavramı fikir ve sanat tarihimizde ayırmanın imkansız olduğunu söylemektedir. "İlk defa Abdülaziz döneminde *Diyojen* adlı mizahi bir dergi çıkarılmış ve bu dergiyi bir müddet

⁸ Ülken'e göre dergi olmakta olan bir fikri devam ettirmekte ve kitaptan farklı olarak dinamik bir özellik göstermektedir. Dergiler kitapları doğurmakta veya bazı kitaplara dayanmakta, çözülmemiş yarım kalmış sorunlar kitaplar tarafından dergilere bırakılmaktadır. Derginin tarihçesinden bahsederken matbaanın icadından önce, yani, eski çağlarda gazete ve dergi yokken kitapların el ile yazıldığını ve o dönemin cemiyetlerinde agoralar ile camilerin sözlü gazete ve dergi vazifesi gördüklerini anlatmaktadır. Bugünkü anlamda dergicilik faaliyetinin ise 18. yüzyıl sonunda ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bir derginin fikir ve sanat cereyanını temsil edebilmesi için; "a-) Çok kuvvetli teşebbüsler tarafından ele alınmış olması, b-) Esaslı sermayeye veya sermaye sahibi cemiyet ve şirketlere dayanması ya da devlet tarafından devamlı yardım görmesi, c-) Takip fikrine sahip insanlar tarafından idare edilmesi, d-) Okuyucularının oldukça geniş ve sadık olması" (1954a: 82-83) gerektiğini iddia etmektedir. Burada dikkat çeken husus yine gazetecilik faaliyetinde olduğu gibi maliyeti dolayısıyla dergicilik faaliyeti için de ciddi bir sermaye gerektiridir.

sonra Ahmet Mithat'ın *Dağarcık* ve *Kırk Anbar*'ı ile *Dolap*, *Medeniyet*, *Afitab-ı Maarif* dergileri takip etmiştir. Jöntürkler tarafından Avrupa'da *Meşveret*, *Mizan*, *Hürriyet* gibi yarı dergi-yarı gazetelerin yayınlanmış, yine, *Hafta*, *Mecmua-i Aşar*, *Tercüman-i Hakikat* gibi dergiler de yayın hayatında bulunmuştur." Bu dergilerde genellikle Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü anlatan ve batının teknolojisini ve fennini öğreten yazılar, haberler ve makaleler kaleme alınmıştır. Kısaca, dergiler Batı dünyasını Osmanlı'ya tanıtmaya yolunda hizmet etmişlerdir.

Batılılaşma cereyanı ile birlikte dergicilik faaliyeti hızla yaygınlaşmış ve bu doğrultuda birçok dergi yayınlanmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, "1908 ila 1914 yılları arasında çıkan Türkçe dergilerin sayısı Batı memleketlerindeki dergi sayısından fazla olmuştur. Fakat, bu dergilerin yayın hayatları kısa sürmüş ve pek çoğu iki sayı çıktıktan sonra kapanmıştır." Ülken, bu durumun sebebi olarak, kısmen sansürü, kısmen de dergilerin yaşayacak kadar sermayeye ve devamlı okuyucuya sahip olmamalarını görmektedir. Yine bu dönemde, "fikir hareketleri hız kazanmasına rağmen, fikir adamlarının çoğu dergi yazarı olmaktan kurtulamamış, yayınladıkları dergiler uzmanlaşmamış ve dolayısıyla, orta seviyeye hitap eden edebi dergi olarak kalmışlardır" (1954a: 84; 1966a: 360-363; 1966b).

Batılılaşma hareketinin temelinde fennin yani teknik ve ilmin yatması nedeniyle, bu dönemde çıkan dergiler de bu yönde yayın politikası izlemişlerdir. Diğer bir ifadeyle, batının fennini öğreterek ve yayarak medenileşmeye katkı sağlamışlardır. Zaman sonra, teknik ve fennin yanında edebi ve fikir dergileri de yayın hayatına başlamışlardır. "*Mecmua-i Fünun*, *Servet-i Fünun*, *Ulum-i İctimaiye*, *İctihad*, *Hande*, *Şebab*, *Zeka*, *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilü'r Reşad*, *Revanü'l Hak*, *Ceride-i İlmiye*, *Hikmet*" dergileri bunlardan birkaçıdır. Dergi isimlerinden de anlaşılacağı üzere zaman içerisinde Batılılaşma cereyanına karşı ortaya çıkan İslamcı fikir akımı dolayısıyla,

"memleket dergileri Garpçı ve İslamcı olmak üzere iki düşman saf haline gelmiştir".

Aynı dönemde, bu iki fikir cereyanının yanında Türkçülük akımının üçüncü bir fikir cereyanı şeklinde ortaya çıktığını ve bu fikir cereyanının hem Türkiye topraklarında hem de Türkiye dışında cereyan ettiğini ifade etmektedir. "Kırım'da *Te rcüman*, Dağıstan'da *Keşkül*, Türkiye'de *Türk Derneği*, *Türk Yurdu*, *Yeni Turan*" dergileri neşredilmiştir. Böylece, dergiciliğimizin üç cepheye ayrıldığını, bunların; "Garpçılar, İslamcılar ve Türkçüler" olduğunu ve aralarında bir çatışmanın yaşandığını vurgulamaktadır. "1911'den sonra bu üç cereyan arasında terkibe doğru yeni bir hamle olmuş, başında Gökalp'in bulunduğu bu yeni hamle, Selanik'te *Genç Kalemler*, İstanbul'da *Yeni Mecmua*, *İslam*, *Milli Tetebullar* ve *Büyük Mecmua*'yı çıkarmıştır. Gökalp'in terkipçi kafasında İslamcılık, Türkçülük ve Garpcılığın birleşmiştir".

Ülken, "fikri cereyanların uzlaştığı noktada, artık garp deyince teknik, hatta, yalnızca umumi bir bilgi üstünlüğünün ve felsefi bir temayülün anlaşılmadığını, garbın dinden, iktisat ve tekniğe varıncaya kadar bütün değerler ile birlikte bir alem olarak görüldüğünü ve o alemle bir millet ve bir ümmet zihniyetiyle teması geçildiğini, birleşmenin mana ve imkanı üzerinde düşünüldüğünü" iddia etmektedir. Gökalp ve Prens Sebahattin ayrı noktalarda olmalarına rağmen, "her ikisi de müşterek nokta olan müspet ilmi zihniyeti ile manevi hayatı ve bütün değerler alemini aydınlatma arzusunda buluşmuşlardır. Gökalp kültürde yeni Türkçülüğü ırkçı olan eski Türkçülükten ayırmış, yeni beliren bazı komünistler de Marx'ın anladığı manadaki iktisada kurtarıcı ilim gözü ile bakmışlardır". Bu doğrultuda, "bu dönem dergileri, genellikle içtimai hayata yeni bir düzen vermek ve 'ne yapmalıyız' sorusunu cevaplandırmak için müspet ilme sarılmışlardır. Aralarındaki fark yalnızca kurtarıcı müspet ilmin nevinde veya istikametinde olmuştur". Sonuç olarak, bu fikir cereyanlarının ve bu bağlamda dergiciliğin tamamıyla batı kaynaklı ilim cereyanlarının

tesiri altında kaldığını söylemektedir. Kurtuluş mücadelesinin olduğu dönemde ise, bu münferit ilimci cereyana karşı yine batı kaynaklı bir tepkinin uyandığından bahseden Ülken, “bu tepki *Dergah* ve *Hayat* dergileri etrafında örgütlenmiştir”. “Manevi hayatımızı bu ilimlerden herhangi biri ile veya bütünü ile halletmenin mümkün olmadığını iddia eden bu akımın, ‘in-deterministe’ veya ‘idealist’ diye vasıflandırılabilirliğini” belirtmektedir. Bu bağlamda, “garpcılığın ve garplılığın yalnız kaçınılmaz tek yol değil, aynı zamanda, bizim için bizzat içtimai realite olduğunun ve bu tezahürde bazı soru ve sorunların yerlerini muhafaza ettiklerinin” altını çizmektedir.

SONUÇ

Ülken, çok yönlü bir bilim adamı olarak birçok konuda yazarken, Türkiye’de matbaanın, gazeteciliğin ve dergiciliğin tarihsel gelişimini detaylı bir şekilde incelemiş, bu konularda kendine özgü tarihsel ve toplumsal yorumlarda bulunarak gelişimin arka planına ışık tutmuştur.

Ülken’in tespitlerinde dikkat çeken husus özellikle matbaa ve gazeteciliğin azınlıklar tarafından başlatılmasıdır. Bunun nedenleri arasında öncelikli olarak yüksek maliyet gerektiren bu girişimlerin ciddi bir sermayeye ihtiyaç duyması yatmaktadır. Azınlıklar, Osmanlı’da ağırlıklı ticari hayatla içli dışlı olduklarından bu girişimlere kolaylıkla teşebbüs etmişlerdir. İkinci sebep de ilkiyle bağlantılıdır. O da, azınlıkların ticari girişimleri ve/veya çıkarlarıdır.

İkinci tespiti, yenileşme hareketleri ve Tanzimat ile batılılaşma cereyanı çerçevesinde devlet de matbaa ve gazetecilik faaliyetlerine ilgisiz kal(a)mamıştır. Devlet desteği ile ilk Türk matbaası kurulmuş ve ilk Türk gazetesi yayın hayatına başlamıştır. Basım işlerinin giderek artmasıyla birlikte matbaacılık ciddi bir sektöre dönüşmüş ve hatta zamanla devlet matbaaları bile özel işler yapar hale gelmiştir. Dergicilik faaliyeti ise daha ziyade fikir hareketleri etrafında ortaya çıkmış ve nicelik ola-

rak artmasına rağmen nitelikten yoksun kalmıştır. Ciddi bir sermayeye ihtiyaç duyulması dolayısıyla çoğu dergi faaliyetlerini kısa sürede sonlandırmıştır. Yine de, gazete gibi dergi de Tanzimat ve Jöntürk hareketi ekseninde politik ve toplumsal hayatta önemli bir araç haline gelmiş ve fikir hareketlerinin yaygınlık kazanmasında mühim bir rol oynamıştır.

Ülken’in önemli bir tespiti de, ciddi sermaye gerektirmesi nedeniyle devlet desteği olmadan basım ve yayımcılık faaliyetinin sürdürülmesinin imkansızlığıdır. Bu, günümüzde çokça tartışılan medya-iktidar arasındaki çikara dayalı ilişkiyi açıklamaya yönelik kritik bir saptamadır.

Kaynakça

- ALEMDAR, Korkmaz - Erdoğan, İrfan (1998). “*İletişim*”. Ankara: TÜBA Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim: Sosyal Bilimler II, 1-10.
- TOKGÖZ, Oya (2000). “*Türkiye’de İletişim Araştırmaları: Nereden Nereye*”. Ankara: Kültür ve İletişim, 3 (2), Yaz, 12-30.
- TOKGÖZ, Oya (2003). “*Türkiye’de İletişim Eğitimi: Elli Yıllık Bir Geçmişin Değerlendirilmesi*”. Ankara: Kültür ve İletişim, 6 (2), 7-32.
- ÜLKEN, H. Ziya (1935). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Vakıf Matbaası.
- ÜLKEN, H. Ziya (1942). *Şeytanla Konuşmalar*. İstanbul: Ülkü Matbaası.
- ÜLKEN, H. Ziya (1954a). “*Türk Düşüncesi ve Dergilerimiz*”. İstanbul: Türk Düşüncesi Dergisi, 1 (2), Ocak, 82-87.
- ÜLKEN, H. Ziya (1954b). “*Cemiyette İlk Basın Hareketleri*”. Ankara: Siyasi İlimler Mecmuası, 285, Aralık, 299-317.
- ÜLKEN, H. Ziya (1955a). “*Modern Basın*”. Ankara: Siyasi İlimler Mecmuası, 287, Şubat, 403-415.
- ÜLKEN, H. Ziya (1955b). “*İlk Türk Matbaasının Eserleri*”. Ankara: Siyasi İlimler Mecmuası, 290, Mayıs, 75-84.

ÜLKEN, H. Ziya (1955c). “*Müteferrika’yı Takip Edenler*”. Ankara: Siyasi İlimler Mecmuası, 291, Haziran, 111-114.

ÜLKEN, H. Ziya (1955d). “*Türk Gazeteciliği Doğuyor*”. Ankara: Siyasi İlimler Mecmuası, 292, Temmuz, 151-156.

ÜLKEN, H. Ziya (1955e). “*Türk Gazeteciliğinde Yabancı Bir Sıma*”. Ankara: Siyasi İlimler Mecmuası, 293, Ağustos, 188-189.

ÜLKEN, H. Ziya (1955f). “*İlk Türk Gazetesi: Takvim-i Vekayi*”. Ankara: Siyasi İlimler Mecmuası, 294, Eylül, 219-222.

ÜLKEN, H. Ziya (1955g). “*Tanzimat’ta Takvim-i Vekayi*”. Ankara: Siyasi İlimler Mecmuası, 297, Aralık, 317-321.

ÜLKEN, H. Ziya (1966a). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi I*. İstanbul: Selçuk Yayınları.

ÜLKEN, H. Ziya (1966b). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi II*. İstanbul: Selçuk Yayınları.